

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

I. ОПИСОВА ЧАСТИНА

Для надання наукового висновку надійшло звернення голови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Гулька Б.І., у якому ставляться наступні питання:

1. Чи може бути стягнута компенсація моральної шкоди за порушення цивільно-правового договору на підставі статті 23 ЦК України, якщо умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено та не містять таких вказівок норми, що регулюють відповідний вид договору?

2. Чи можуть бути поширені на правовідносини, які виникають з договірних відносин, у тому числі щодо надання послуг з перевезення пасажирів, норми Закону України «Про захист прав споживачів» щодо відшкодування моральної шкоди?

II. АНАЛІТИЧНА ЧАСТИНА

1. Зі змісту запиту про надання наукового висновку випливає, що поставлені у ньому питання мають витoki у доктринальній проблематиці критеріїв та меж допустимості застосування такого способу захисту, як відшкодування моральної шкоди, у тих чи інших правовідносинах, одним з аспектів якої є критерії та межі допустимості відшкодування моральної (немайнової) шкоди у правовідносинах, що виникають внаслідок порушення умов договору.

2. Для вітчизняної цивілістичної доктрини та практики правозастосування традиційним є обмежувальний підхід до розглядуваної проблеми: відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням договору зазвичай трактується як допустимий спосіб захисту лише у тих випадках, коли таке відшкодування у спірній ситуації прямо передбачено законом або договором.¹ Деякі автори навіть взагалі заперечують можливість кваліфікації відшкодування моральної (немайнової) шкоди як міри саме договірної відповідальності.²

3. Разом з тим, наведений у п. 2 цього висновку традиційний для вітчизняної цивілістики підхід навряд чи може бути визнаний таким, що відповідає як вихідним засадам цивільного законодавства (особливо вимогам

¹ Огляд відповідних наукових позицій див.: Договірне право України. Загальна частина: навч. пос. / За ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2018. – С. 713, 714, 723, 724; Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: навч. пос. / За ред. М.К. Галіянтича. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – С. 119-122.

² *Примак В.Д.* Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності: монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – С. 181.

справедливості, добросовісності та розумності – п. 6 ч. 1 ст. 3 Цивільного кодексу України), так і дійсному змісту відповідних норм цивільного законодавства у їх взаємозв'язку та системній взаємодії.

3.1. Підтримка такого роду обмежень вказівкою на побоювання поширення «різного роду недобросовісних домагань»¹ занадто нагадує ухил в етатистський ідеал наскрізного державного регулювання – краще щось обмежити, аби чого не вийшло. Разом з тим, такий підхід несумісний з диспозитивністю як вихідним принципом цивільно-правового регулювання й захисту суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів.

Крім того, загальновідома надзвичайна складність доведення як факту завдання моральної шкоди, так і її розміру, а також виражений та послідовний підхід судів до оцінки усіх обставин справи про стягнення моральної шкоди у кожному конкретному випадку постає цілком достатнім фільтром для абсолютної більшості «недобросовісних домагань». Іншими словами, не слід обмежувати та забороняти на рівні закону «аби чого не вийшло», адже на то і суд, що «не вийшло» нічого недобросовісного та несправедливого.

3.2. Слід також мати на увазі, що структурно норми цивільного законодавства щодо відшкодування збитків і матеріальної шкоди, з однієї сторони, та моральної (немайнової) шкоди, з іншої сторони, інтегровані у Цивільний кодекс України абсолютно ідеггічним способом:

- Книга перша Цивільного кодексу України містить положення про відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди (стаття 22) нарівні з нормами про відшкодування моральної шкоди (стаття 23). Так само відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди й відшкодування моральної шкоди визначені як однорівневі способи захисту суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів особи (пункти 8 та 9 ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України).

- Розділ I «Загальні положення про зобов'язання» Книги п'ятої «Зобов'язальне право» Цивільного кодексу України у п. 4 ч. 1 ст. 611 також визначає відшкодування збитків та моральної шкоди як однопорядкові наслідки порушення зобов'язання, не визначаючи різних та особливих умов для застосування таких заходів відповідальності несправного боржника як збитки та відшкодування моральної шкоди. Адже формулювання абз. 1 ч. 1 ст. 611 Цивільного кодексу України «встановлені договором або законом» рівною мірою стосується відшкодування як збитків, так і моральної шкоди.

- Нарешті, визначені Цивільним кодексом України загальні підстави відповідальності за завдану майнову (ст. 1166) та моральну (ст. 1167) шкоду також не містять особливих умов допустимості відшкодування останньої порівняно із першою.

¹ *Примак В.Д.* Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності: монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – С. 174.

Зазначене призводить до висновку, що визнання можливості відшкодування збитків та майнової шкоди безпосередньо на підставі статей 22, 611, 1167 Цивільного кодексу України, чому практика правозастосування дає численні приклади, не можна залишатися послідовним й забезпечувати єдність підходів до тлумачення норм чинного законодавства, відмовляючи у відшкодуванні моральної шкоди безпосередньо на підставі приписів статей 23, 611, 1167 Цивільного кодексу України.

4. Таким чином, відшкодування моральної шкоди на сучасному етапі розвитку вітчизняного цивільного права повинно розглядатись як дійсно універсальний спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав особи, застосування якого не залежить від того, у яких саме правовідносинах (договірних чи позадоговірних) внаслідок порушення таких прав особі було завдано моральної (немайнової) шкоди.

Фільтром же від недобросовісних позовів має бути як значний розмір судового збору, що є фактом сучасної правової дійсності, так і об'єктивна складність доведення факту завдання моральної шкоди поряд із принциповою позицією судів при розгляді такого роду справ.

5. Щодо поширення на правовідносини, які виникають з договірних відносин, у тому числі щодо надання послуг з перевезення пасажирів, норм Закону України «Про захист прав споживачів» щодо відшкодування моральної шкоди слід зазначити таке.

У науковій літературі звуження на практиці обсягу захисту прав споживачів шляхом надання їм можливості вимагати відшкодування шкоди як наслідок не дуже вдалим з юридико-технічних позицій змін, які регулярно вносилися з відповідного питання у Закон України «Про захист прав споживачів», піддається обґрунтованій критиці як таке, що суперечить ч. 3 ст. 22 Конституції України.¹

Отже, трактування положень п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів» у чинній редакції як таких, що обмежили з 17.09.2011 р. (дата набрання чинності Законом України від 19.05.2011 р. № 3390-VI) право споживачів на відшкодування моральної шкоди лише випадками завдання такої шкоди внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), є неприпустимим. Такий підхід суперечитиме не тільки приписам ч. 3 ст. 22 Конституції України, а й системному тлумаченню норм Закону України «Про захист прав споживачів», адже відповідно до ч. 2 ст. 22 цього Закону при задоволенні вимог споживача суд одночасно вирішує питання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

У свою чергу, Закон України «Про захист прав споживачів» регулює відносини між споживачами товарів (крім харчових продуктів, якщо інше прямо не встановлено цим Законом), робіт і послуг та виробниками і

¹ *Приймак В.Д.* Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності: монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – С. 186-189.

продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг (ст. 1-1 Закону). Тобто у сфері дії Закону України «Про захист прав споживачів» перебувають у тому числі відносини між споживачами та надавачами будь-яких послуг (включаючи послуги з перевезення).

Нарешті, універсальність відшкодування моральної (немайнової) шкоди на підставі приписів статей 23, 611 Цивільного кодексу України не може бути обмежена положеннями п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів», адже останні не містять у своєму тексті обмежувальних застережень на кшталт «тільки», «лише», а трактування випадків допустимості відшкодування моральної шкоди як легального *numerus clausus* є неправильним (див. пункт 3, підпункти 3.1, 3.2 цього Висновку).

Враховуючи викладене, слід дійти таких висновків:

1. Компенсація моральної шкоди за порушення цивільно-правового договору може бути стягнута на підставі статті 23 Цивільного кодексу України навіть у тих випадках, коли умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено та не містять таких вказівок норми, що регулюють відповідний вид договору.

2. На правовідносини, які виникають з договірних відносин, у тому числі щодо надання послуг з перевезення пасажирів, можуть бути поширені норми Закону України «Про захист прав споживачів» щодо відшкодування моральної шкоди.

Член Науково-консультативної
ради при Верховному Суді,
проректор ПВНЗ «Харківський інститут
кадрів управління», кандидат юридичних наук,
адвокат

Ю.В. Мица